

A professzionális-menedzseri osztály¹

A baloldali radikálisok nemzedékei számára a munkásosztály volt a szocializmus hordozója, támasza és alanya – a progresszív társadalmi reformé és a forradalomé egyaránt. Az Egyesült Államokban az elmúlt két évtizedben – hozzávetőlegesen az ötvenes évek közepétől – azonban a baloldalt jellemzően olyan emberek szervezik, akik önmagukat „középosztálybelieknek” érzik, miközben a munkásosztály viszonylag elcsendesedett. E „középosztályi” baloldal legnagyobbbrészt maga a baloldal. E tekintetben pedig egyaránt különbözik a kora huszadik századi baloldaltól és a hetvenes évek derekának harmadik világbeli változatától, ezekben ugyanis a középosztályiak csak egy kisebbséget alkottak a munkásosztály (vagy a parasztság) mozgalmain belül. E „középosztályi” baloldal tömegküzdelmének is megvan a maga története. Nem az ipari munkásosztály szövetségeseként vagy kiegészítőjeként, hanem önmagában és önmaga számára tömeget alkotó erőként bír saját történettel. Mindazonáltal az Egyesült Államok baloldalának nagy része továbbra is úgy gondolja – szerintünk helyesen –, hogy a baloldal munkásosztályi tömegei nélkül legfeljebb a legmellékesebb szociális reformok kivívása lehetséges.

A fő probléma, hogy az Egyesült Államok baloldalának e történeti rendellenességei közül egyiket sem magyarázzák meg azok az elméletek, amelyekhez a baloldal nagy része jelenleg ragaszkodik. Az ortodox marxizmus a kapitalista társadalmat olyan polarizált osztálytársadalomként írja le, amelyben a burzsoázia és a proletariátus mindinkább eltávolodik egymástól. Semmit nem mond azonban a „középosztályról”, pláne nem a középosztály baloldali radikalizmusáról. Így aztán a mai baloldal érzékeli ugyan, hogy osztályösszetételéből fakadó szűklátókörűsége zsákutcába vezette, ám híján van a megoldásnak. Még a fogalmai is hiányoznak, amelyekkel e helyzetet leírhatná, nemhogy lenne stratégiája, amellyel felülkerekedhetne rajta.

Az osztály témáját a baloldal minden szegletében elméleti zűrzavar övezi. Számos baloldali – főképpen az „új kommunista mozgalomhoz” tartozók – az egyetemistákat, szakértelmiségieket és szakértőket,

valamint más képzett munkásokat „kispolgároknak”, „kisburzsoáknak” tekinti, noha ez inkább csak egy kelletlen besorolás, mintsem védhető elemzés. Más baloldaliak minden bérből és fizetésből élőt, akinek nincsen termelőeszköz-tulajdona, egyként „munkásosztálybeliként” fognak fel. Az így értett munkásosztály azonban hatalmas, egyedül a tényleges tőkésék és a klasszikus kisburzsoázia nem tartozik bele (a kiskereskedők, az önálló gazdálkodók és így tovább). De e meghatározást a gyakorlatban még ők is tarthatatlannak tartják. Ténylegesen és szóban, beszélgetés közben e baloldaliak is használják a „munkásosztály” és a „középosztály” mindennapi kifejezéseit, azaz tudják, hogy e megkülönböztetés valahogyan mégiscsak hasznos. E különbség azonban az elméletben már nem jelenik meg. A meghatározó elméleti értelmezés kitart amellett, hogy valamennyi munkabéért dolgozó a munkásosztályhoz tartozik – a szakképzettek és szakértelmiségiek is –, az az elképzelés pedig, hogy a munkások egy része a „középosztályhoz” tartozik, a kapitalisták táplálta illúzió.

Az elemzés itt megáll, a probléma viszont nem tűnik el, nem oldódik meg magától. Ellenkezőleg, ez ad teret mindenféle ésszerűtlen és szubjektivistá megközelítés számára. Amióta az Egyesült Államokban az újbaloldal radikális perspektíváját szocialistára cserélte, folyton beleütközik egy ellentmondásba, ami a baloldal „középosztályi” gyökerei és a munkásosztály iránti hűsége között feszül. Néhányan „tisza” proletár irányvonalat keresnek és követnek, hogy egy még legkifinomultabb szektát szervezhessenek e köré. Mások attól való félelmükben, hogy bármilyen alaposabb elhatárolás egy nem kívánt kategóriába számúzná őket („kisburzsoák” stb.), látszólag kielégítőnek találják az osztályelemzés e kétértelműségeit. Az osztály témát övező félelemérzet azonban csak tovább gátolja az elemzést. Mégis, ha a baloldal megerősödése és növekedése a cél, akkor e baloldalnak tárgyyszerűen meg kell értenie saját osztályeredetét és fel kell mérnie tárgyyszerűen azokat a korlátokat, amelyek elszigetelték a munkásosztálytól.

I. Osztályok a monopolkapitalista társadalomban

A kapitalista társadalmak klasszikus marxi elemzése két és csak két osztályt állít a középpontba: a burzsoáziát és a proletariátust. Az érett kapitalista társadalom további népes osztálya, a kisburzsoázia, kívül áll e kettősségen, és bizonyos értelemben anakronisztikus, korsze-

rűtlen. Egy korábbi társadalmi rend terméke, amelyre folyamatosan nyomást gyakorol a „proletarizáció” hatása (tagjainak kényszerű lesüllyedése a proletariátusba előremutató, progresszív folyamat).² Eközben a munkásosztály nem csupán kiterjed, és magába foglalja a dolgozók nagy többségét, de egyre egészségesebbé is válik.

Már a századfordulón világossá vált azonban, hogy a fejlett kapitalista országok osztályszerkezetének alakulása nem ezen az úton halad. A középosztályok nem oldódtak fel, sőt, új, képzett, fizetésért dolgozó középosztályi rétegek jelentek meg, és indultak gyors növekedésnek. A legtöbb marxista vagy figyelmen kívül hagyta ezeket az új rétegeket, vagy ragaszkodott ahhoz, hogy a független kisiparosok és vállalkozók régi középosztályához hasonlóan ezek is proletarizálódni fognak. Az „új középosztályok” vizsgálata mindenesetre olyan, a marxi főáramon kívüli radikális kutatókra maradt, mint Emil Lederer és Jacob Marschak Németországban, vagy C. Wright Mills (1951) az Egyesült Államokban. E kutatások szerint, a fizetésért dolgozó fehérgalléros munkások nem tekintendők egyetlen osztálynak. Inkább egy különböző elemeket egyaránt magába foglaló halmazt, csoportot alkotnak, amelyben az irodai dolgozóktól a mérnökökig és az egyetemi tanárokig sokan megtalálhatók, akiket pusztán annyi köt össze egymással (és a régi középosztályokkal), hogy nem akarnak lecsúszni a proletariátusba.

A hatvanas évek elején a marxisták többé már nem hagyhatták figyelmen kívül, hogy robbanásszerűen nő e bérből élő képzett dolgozók száma, társadalmi jellegzetességük, megkülönböztettségük pedig szintén növekszik. A marxi hagyomány teoretikusai ekkor azonban még nem voltak készek feladni abbéli kísérleteiket, hogy a proletariátus öntőformájába kényszerítsenek mérnököket, tanárokat, kormányzati dolgozókat és könyvelőket egyaránt. Pierre Belleville (1963), Andre Gorz ([1964] 1967) és Serge Mallet (1975) voltak az első marxisták, akik ugyane csoportokat „új munkásosztályként” írták le és elemezték, szemben Mills-szel és társaival, akik „új középosztályokról” beszéltek. Az új munkásosztályt, írta Gorz 1964-ben, akárcsak a régi munkásosztályt, a tőkével szemben ellentétes viszonya határozta meg.

„Technikusok, mérnökök, egyetemisták, kutatók döbbennek rá, hogy másokhoz hasonlóan ők is munkabért kapnak, hogy olyan munkadarabért cserébe fizetik őket, ami csak annyiban »jó«, amennyiben rövid távon profitot hoz. Rájönnek, hogy a hosszútávú kutatás, az eredeti kérdésekkel foglalkozó alkotómunka és a mesterségbeli tudás

szeretete összeegyeztethetetlen a tőkés profitabilitás feltételeivel...” (Gorz [1964] 1967, 107.)

Dacára annak, hogy ők maguk „középosztálybelieknek” tekintették önmagukat, a képzett munkások e bővülő halmaza az elemzők szerint a munkásosztály egyik rétegét alkotja. (Lásd még: Touraine [1968] 1971; Aronowitz 1973; Freedman 1975.)

Egy évtizeddel később, a hetvenes évek elején, a főként egyetemistákra és képzett munkásokra támaszkodó újbaloldal felemelkedése, majd hanyatlása után, láthatóvá vált, hogy az „új” és a „rég” munkásosztály közötti szakadék mélyebb, mint azt az addigi elemzések sugallták. Nicos Poulantzas szerint ezért különbséget kell tenni egyfelől azon munka között, amely az *árutermeléshez* szükséges, és azon munka között, amelyre a *kapitalista társadalmi viszonyok újratermeléséhez* van szükség. Így Poulantzas szerint az államnak és más „ideológiai apparátusokban” – iskolákban, kormányzati szerveknél, jóléti intézményeknél, a tömegmédiában stb. – dolgozók egy másik osztályt alkotnak, mint a termelésben dolgozó munkások (Poulantzas [1974] 1975, 27).

Később, a hetvenes évek elején már Andre Gorz is azt állította – szakítva korábbi elemzésével –, hogy nem pusztán azok a munkások látnak el újratermelő feladatokat, akik az államnak vagy az ideológiai apparátusoknak dolgoznak, hanem azok is, akik a termelővállalatoknál mérnökök, tudósok-kutatók, menedzserek és így tovább. A kapitalista munkamegosztást ugyanis *nem* pedig pusztán a technológiai kényszerek határozzák meg, hanem a kibékíthetetlen osztályellentét összefüggésében a munkások és a munkafolyamat kontrollálásának kényszere is (Marglin 1974; Stone 1973). Így aztán – javasolja Gorz – a termelésen belül is különbséget kell tenni termelő és újratermelő munka között.

„Egészen addig nem helyezhetjük el sikeresen a technikai és a tudományos munkát a fejlett kapitalista társadalom osztályszerkezetén belül, amíg nem kezdjük elemezni, hogy milyen funkciói vannak a technikai és a tudományos munkának a tőkefelhalmozás folyamatában, és milyenek a társadalmi viszonyok újratermelésének folyamatában. A kérdés, hogy vajon a technikusok, mérnökök, kutatásokon dolgozók és hasonlóak a középosztályhoz vagy pedig a munkásosztályhoz tartoznak-e, a következő kérdésektől függ:

- (1) (a) Funkciójukra az anyagi termeléshez van szükség vagy pedig
- (b) felülről, a tőke felől a termelési folyamat és a munkafolyamat uralásához és ellenőrzéséhez?

(2) (a) Funkciójukra a termelőtechnika lehető legnagyobb hatékonysága érdekében van szükség? vagy (b) ez csak másodlagos, és inkább a »szociáltechnológia« érdekében, vagyis a munkaerő fegyelmезetten, hierarchikusan és megosztottan tartása céljából szükséges?

(3) (a) A technikai képesség és tudás e meghatározása elsődlegesen a munka technikai megosztásán és ebből fakadóan tudományos és ideológiailag semleges adatokon nyugszik? vagy (b) e meghatározás elsődlegesen társadalmi és ideológiai jellegű, és mint ilyen a társadalmi munkamegosztás következménye?” (Gorz 1972, 27–28.)

Mind Gorz, mind Poulantzas arra a következtetésre jutott, hogy – miként azt Gorz megfogalmazta – „áthidalhatatlan objektív osztálykülönbség van” egyfelől professzionális, technikai, illetve menedzsermunkások, másfelől pedig termelőmunkások között. A kérdés mármost az, hogy hová helyezhetők e szellemi dolgozók a kapitalista társadalom osztályszerkezetében. Gorz – tudunkkal – mégsem terjesztette ki elemzését a „technikai munkásokon” túlra. Poulantzas pedig nem volt hajlandó szakítani Marx kétosztályos modelljével, visszahúzódtott egy dogmatikus kijelentés mögé, ami szerint „fenn tartani azt az állítást, hogy a kapitalizmus egy új osztályt termel ki magából fejlődése során”, „*elképzелhetetlen* a marxista elmélet számára” (kiemelés tőlünk, BE–JE). Poulantzas így a képzett munkásokat minden más nem termelőmunkással együtt – vagyis a bankokban, a kereskedelemben, a szolgáltatásokban, a kormánynak stb. bérért dolgozókkal, függetlenül attól, hogy képzettek-e vagy sem – végül a kisburzsoázia egy rétegébe sorolta, amit „új kisburzsoáziának” nevezett (Poulantzas [1973] 2008, 199).

Mi itt amellet fogunk érvelni, hogy a munkások „közéosztályi” kategóriáját, amely a marxista elemzőket az elmúlt két évtizedben, az ötvenes évek közepétől a hetvenes évekig oly sokat foglalkoztatta – a technikai munkásokat, menedzseri munkásokat, a „kultúra” termelőit stb. – úgy kell felfognunk, hogy ezek átfogóan egy külön osztályt alkotnak a monopolkapitalista társadalomban. A professzionális-menedzseri osztály („PMO”),³ ahogyan mi meghatározzuk, nem értelmezhető a „munkások” szélesebb „osztályának” egy rétegeként, hiszen objektíve ellentétes viszonyban áll a bérért dolgozók másik osztályával (akit mi egyszerűen csak „munkásosztálynak” nevezünk). Nem értelmezhető „reziduális”, azaz „fennmaradó”, „visszamaradó” osztályként sem, mint a kisburzsoázia; e formáció ugyanis sajátosan a kapitalizmus monopolszakaszára illik. Úgy véljük, egyedül e vizsgálat fényében érthető meg a technikai, professzionális és menedzseri

munkások szerepe a fejlett kapitalista társadalomban és a radikális mozgalmakban.

Hadd kezdjük annak tisztázásával, hogy mit is értünk „osztály” alatt. E. P. Thompsonnal egyetértve úgy gondoljuk, hogy az osztálynak kizárólag viszonyként van értelme:

„...Mi több, az osztály fogalma föltételezi a történelmi viszony fogalmát. Mint bármilyen más viszony, ez is cseppfolyós, és kisiklik az elemző kezei közül, amikor megpróbálja egy adott pillanatban rögzíteni és struktúráját elemezni. A legsűrűbb lyukú szociológiai hálóval sem tudnánk kifogni az osztály tiszta példányát, legalábbis nem több eredménnyel, mint a hódolatét vagy a szerelemét. A viszonyoknak mindig valódi emberekben és valódi összefüggésekben kell megtestesülniük. Nem állíthatjuk azt sem, hogy két különböző, önálló léttel rendelkező osztály van, amelyek aztán összekapcsolódnak egymással. Nincs szerelem szerelmesek nélkül, és nincs hódolat úr és szolga nélkül” (Thompson [1966] 2007, 7–8).

Ebből következőn bármely osztályt, amely nem történelmi maradvány – azaz pusztán „ránk maradt” egy másik korszakból, mint az európai arisztokrácia a tizenkilencedik században –, csak úgy határozhatunk meg megfelelően, ha (1) az osztályviszonyok totalitásának és (2) e viszonyok történelmi fejlődésének összefüggésében helyezük el. Így, ha a professzionális-menedzseri osztályt megfelelően, a maga teljességében kívánnánk meghatározni, akkor nem korlátozhatnánk magunkat arra, hogy egy szociológiai egységként felfogott csoportként képzeljük el. E helyett minden szakaszban foglalkoznunk kellene burzsoázia és proletariátus kölcsönhatásaival, egymást kiegészítő viszonyával és az ebből eredő fejleményekkel.

A PMO felemelkedésének és formálódásának története egyúttal a *modern* burzsoázia és a *modern* proletariátus felemelkedésének története, vagyis azon folyamatnak, amelynek során formát öltöttek a monopolkapitalista társadalomban. Itt, természetesen e történet csak egy részletét adhatjuk vissza. Csak a PMO-ra fogunk összpontosítani, és csak felületesen fogjuk érinteni a két alapvető osztály – burzsoázia és proletariátus – kölcsönhatásait.

Álláspontunk szerint az osztálynak – szemben a réteggel vagy más társadalmi csoportosítással – két megkülönböztető sajátossága van.

(1) Az osztályt történelmi fejlődésében mindenkor az jellemzi, hogy közös a viszonya a társadalom gazdasági alapjaihoz – a termelőeszközökhöz, valamint az elosztás és a fogyasztás társadalmilag megszervezett mintáihoz. A közös „viszony” alatt nem pusztán tör-

vényes viszonyt értünk, például a termelőeszközök jogi tulajdonlását vagy nem tulajdonlását (lásd: Grundy 1976). Az osztályt emberek csoportjai közötti valóságos viszonyok határozzák meg, nem pedig emberek és tárgyak közötti formális, jogi viszonyok. Az előbbieket – a történelem egy adott pillanatában – egybeeshetnek a korábbi években kialakult jogi viszonyokkal, de különbözhetnek is tőlük. Az osztályt meghatározó viszonyok egyfelől a csoportok társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyéből származnak, másfelől pedig a termelőeszközökhöz fűződő viszony és a társadalmi többletelsajátítás ellenőrzésének alapvető mintázataiból.

(2) A társadalom gazdasági alapjaihoz fűződő viszony önmagában azonban még nem elegendő egy valóságos társadalmi egységként felfogott osztály meghatározásához. Az osztály legkorábbi, kialakulását követő történeti fejlődésének bármely pillanatában összefüggő társadalmi és kulturális létező. Az osztály tagjai közös életstíluson osztoznak, közös a képzettségi hátterük, a rokonsági hálózatuk, a fogyasztási mintáik, a munkaethoszuk és a hiedelmeik. E kulturális és társadalmi mintáik nem vezethetők le egyszerűen az osztály tagjainak éppen aktuális, termelőeszközökhöz fűződő viszonyából.

Elég csak arra utalnunk, hogy a kultúra része az emlékezet is: a társadalmi minták korábbi korszakokban alakultak ki, amikor még a termelőeszközökhöz is eltérő viszony fűzte őket (vagy akár más termelési mód volt meghatározó), e korábbi viszonyok pedig elkülönülve „birtokosaiktól” könnyedén túlélhetik őket. (Például más annak az ipari munkásosztálynak a kultúrája, amely újonnan alakult ki a félféudális parasztságból, mint a városi munkások szokásszerű kultúrája.) Emberek egy csoportjának társadalmi létét továbbá nem pusztán a termelés tapasztalata határozza meg, hanem magánéleti tapasztalatai is (amelyet jellemzően a rokonsági viszonyok közvetítenek, amelyek viszont legfeljebb csak távoli kapcsolatban állnak a termelési viszonyok fejlődésével). Az elvont gazdasági viszonyként felfogott osztály és a valóságos társadalmi létezőként felfogott osztály viszonya mindazonáltal feltáratlan volt; szándékainkhoz mérten tárgyalva e kérdést most egyelőre arra kell korlátoznunk magunkat, hogy kitartva a korábbiak mellett, kijelentsük: egy osztályt mindkét sajátosság jellemzi.

E két általános jellemző megfogalmazása után külön is hangsúlyoznunk kell, hogy az osztály egy elvont elemzői elképzelés, eszköz arra, hogy némi rendet vigyünk az egyéni és csoportjellemzők, valamint viszonyok máskülönben zavarba ejtő sokféleségébe. Olyan jelenséget

ír le, amely a legtisztábban az egészként felfogott társadalom szintjén létezik. Elfogy azonban az elemző ereje, amint egyes egyének cselekvéseit, elképzeléseit és viszonyait csalhatatlanul megmagyarázó vagy tévedhetetlenül előrejelző eszközként hívjuk segítségül.

A következőkben leírásunk a PMO történeti tapasztalatairól rövidre szabott és epizodikus lesz, számos kulcsmozzanatot elhagyunk az osztály történetéből (különösen huszadik századi kibővülésének kifejtését) és kizárólag az Egyesült Államokra szorítkozunk. (...)

II. Meghatározás

A professzionális-menedzseri osztályt olyan fizetésért dolgozó szellemi munkások összességéként határozzuk meg, akik nem rendelkeznek termelőeszközökkel, és akiknek fő feladatkörük a társadalmi munkamegosztásban, nagy vonalakban, úgy írható le, hogy a kapitalista kultúrát és a kapitalista osztályviszonyokat termelik újra.⁴

Feladatuk az újratermelés folyamatában többé-kevésbé nyilvánvaló: olyan munkások, akik közvetlenül társadalmi kontrollal vagy ideológiatermeléssel és ideológiaterjesztéssel foglalkoznak (mások mellett tanárok, szociális munkások, pszichológusok, a szórakoztatóiparban dolgozók, reklámszövegírók, TV forgatókönyvírók stb.). Szerepük azonban rejtett is lehet a termelési folyamatban, mint a középszintű adminisztrátorok, menedzserek, mérnökök és más technikai munkások esetében. Az ő feladatköreiket lényegileg meghatározza a tőkés termelési viszonyok megőrzésének igénye – miként ezt Gorz, Steve Marglin, Harry Braverman és mások állították. Vagyis azt állítjuk, hogy e foglalkozási csoportok – kulturális munkások, menedzserek, mérnökök és tudósok stb. – közös feladatkörön osztoznak a tágan vett társadalmi munkamegosztáson belül és közös a viszonyuk a társadalom gazdasági alapjaihoz.⁵

Felfogásunk szerint a PMO egyaránt magába foglalja a foglalkozások, képességek, jövedelmi szintek, hatalom és megbecsültség igen széles körét. A határok, amelyek felül az uralkodó osztálytól, alul pedig a munkásosztálytól elhatárolják, igen elmosódóak. Osztályfelfogásunk két sajátosságát kell hangsúlyoznunk, amikor elhatároljuk emberek osztályhelyzetét más osztályokétól (alulról például a regisztrált ápolókat, a jóléti-szociális ellátásban dolgozókat, a rutintermelésben dolgozó mérnököket, ellenőri munkákat ellátókat; felülről: a vállalati és az állami bürokráciában középszinten dolgozó menedzsereket).

Egyrészt (Paul Sweezy megfogalmazásában): „hiba lenne az osztályt úgy képzelni, mint ami belülről tökéletesen egynemű, kifelé pedig élesen elhatárolódik más osztályoktól. Valójában az osztály belülről változatos és sokrétű; az egyik osztály néha csak fokozataiban és csaknem észrevétlenül válik el egy másiktól” (Sweezy 1953, 124). Másrészt, a foglalkozás nem az egyetlen meghatározója az osztálynak (és nem is az egyetlen meghatározója a termelőeszközökhez fűződő viszonyoknak).

Vegyük például egy regisztrált ápolónő esetét: származhat a munkásosztályból, a PMO-ból vagy kisburzsoá családból. Valószínűleg kétéves munkásosztálybeli közösségi főiskolai [community college] vagy négyéves felsőközéposztálybeli magánfőiskolai képzés áll mögötte. Munkaidejében lehet munkás, aki a legalacsonyabbra értékelt betegség melletti munkák egész sorát végzi el, nincs beosztottja, az iskolában tanult ismereteinek és képességeinek csak töredékét használja. Az is lehet azonban, hogy főnövéként tagja a menedzsmentnek, több tucatnyi, vagy akár több száz regisztrált ápoló, gyakorló ápoló és ápolósegéd tartozik alá. Tegyük hozzá: a regisztrált ápolók 98%-a nő; osztályhelyzetük jelentős mértékben férjeik osztályhelyzetéhez kötődik. Néhány ápolónő orvoshoz megy feleségül, sokkal többen alacsonyabb beosztású szakemberekhez, miközben sokan mások kékgalléros és alacsonyabb beosztású fehérgalléros munkásokkal kötnek házasságot. Így aztán a regisztrált nővérek teljes csoportját egyszerűen nem lehet egy-egy osztályba besorolni. Ami egyetlen foglalkozási kategóriának tűnik, ténylegesen mind társadalmilag, mind feladatkörök szempontjából változatos és heterogén.

A PMO határaihoz közel eső csoportosulások majd mindegyikéről lehetne hasonló elemzést készíteni. A PMO és a munkásosztály határához közeli csoportok helyzete különösen gyakran kétértelmű. Jellemzően itt zajlik a „képességek lefokozása” [„de-skilling”], amikor korábban szakképzettséget igénylő feladatokat racionalizálnak és néhány teljességgel rutinizált eljárásokkal váltanak fel, melyek elsajátítása csak egy kis gyakorlatot igényel. Ráadásul e csoportok tagjai aránytalanul nagy számban nők, az ő esetükben az osztálybesorolás tisztán foglalkozási kritériumai pedig különösen elégtelenek.

Noha a PMO nem rendelkezik pontosan megvonható határvonalakkal, azért kísérletet tehetünk arra, hogy hozzávetőlegesen megbecsüljük számukat, valamint az Egyesült Államok osztálytársadalmán belüli arányukat, ha egybevetjük a foglalkozásokra vonatkozó adatokat és a tulajdoneloszlás statisztikáit. E becslés szerint a munkásos-

tály az Egyesült Államok népességének körülbelül a 65–70%-át teszi ki. (E becslés során Braverman munkásosztály-felfogását fogadjuk el, eszerint ide tartoznak az iparosok és mesteremberek, a szakképzett és a szakképzetlen munkások, az irodai és hivatali dolgozók, az eladók és a szolgáltatásokban dolgozók, a diplomával nem rendelkező technikai dolgozók). A „régí középosztályt” a népesség 9–10%-a alkotja (például: önfoglalkoztató szakemberek, kiskereskedők, független gazdálkodók stb.). A PMO a teljes népesség 20–25%-át alkotja, a legfelső 1–2% pedig az uralkodó osztály. A PMO tehát hozzávetőlegesen 50 millió embert jelent.

A PMO meghatározása – miszerint a kapitalista kultúra és az osztályviszonyok újratermelésével foglalkozik – eleve kizárja, hogy elhatárolható szociológiai egységként kezeljük. Bizonyos értelemben ez az osztály a burzsoázia és a proletariátus sajátos viszonyából származik, amennyiben léte feltételezi (1), hogy a társadalmi többlet elérte azt a pontot, hogy a burzsoázián túl megérje fenntartani a PMO-t is, miközben a PMO lényegileg nem termelő osztály; valamint (2), hogy a burzsoázia és a proletariátus közötti viszony fejlődése elérte ezt a pontot, hogy a tőkés osztályviszonyok újratermelésére szakosodó osztály szükségessé váljon a tőkésosztály számára. Azaz, a rend fenntartása többé nem bízható kizárólag az esetileg alkalmazott rendőri erőszakra.

Történetileg e feltételek a huszadik század elején teljesültek az Egyesült Államokban. A tizenkilencedik század második felében a következő történt: (1) hatalmas társadalmi többlet gyűlt fel és összpontosult monopolisztikus nagyvállalatokban és egyes tőkések kezén. (2) Ezt időnként az ipari munkásosztály és a tőkésosztály közötti erőszakos összecsapások és harcok szakították meg. A nyílt felkelés kitörésének lehetőségét mind a burzsoá, mind a radikális oldalon igen komolyan vették. Ugyanakkor azonban a tőke új összpontosítása és központosítása (koncentrációja és centralizációja) lehetővé tette a hosszú távú tervezés lehetőségét, a „menedzsment” kifinomultabbá tételét (lényegében a kényszerítés helyett), valamint mind a termelés, mind a fogyasztás folyamatainak tőkés racionalizálását. A századfordulót követő évtizedekben a következő lehetőségek alakultak ki.

(1) A termelés oldalán a tőkekoncentráció lehetővé tette a tudomány megszerzését, nagykereskedelmi felvásárlását és átalakítását a tőke közvetlen eszközévé. A tudományt és gyakorlati leágazásait, a műszaki-mérnöki tudományokat nem pusztán az új termékek formájában felfogott „haladás” termelésére fogták igába, hanem új termelő-

technológiák előállítására is, amelyek aláássák a szakmunka hatalmát. A munkát közvetlenül gépekkel vagy olyan más eljárásokkal váltották ki, amelyeket „tudományosan” irányítottak. Mindezt egy olyan erőfeszítés részeként, amely megfosztotta a munkásokat tudásuktól és a termelőfolyamat ellenőrzésétől, hogy munkájuk – amennyire csak lehet – egyszerű mozgásokra egyszerűsödjön le (Braverman 1975, 85–123, 155–168). Mint ahogyan azt másutt kifejtettük, e fejlemények drasztikusan megváltoztatták a munkahelyi osztályharc kereteit és feltételeit. Csökkentették a munkások munkafolyamat felett gyakorolt kollektív uralmát és aláásták az együtt termelés közös tapasztalatát (Ehrenreich–Ehrenreich 1976).

(2) Az a hatalmas társadalmi többlet, ami a magánalapítványokban és a közsférában összpontosult, a civil társadalom szabályozásának és menedzselésének egyik ereje lett. A Rockefeller és Carnegie alapítványok, egyenként több tízmillió dolláros vagyonnal, megjelentek a színen a huszadik század első évtizedeiben. A helyi kormányzatok megötszörözték bevételeiket és kiadásait 1902 és 1922 között (US Bureau 1960). A közoktatás hatalmasra bővült, a jótékonykodás intézményesült. A közegészségügyi intézkedéseket finanszírozni kezdték és immár a törvény tekintélyével léphettek fel. E fejlemények természetesen előremutatóak, progresszívek voltak (a szónak mind sajátos történeti, mind pedig jogi értelmében). Ugyanakkor azonban politikailag motivált módon be is hatoltak a munkásosztályi közösségek életébe: az iskolák ipari fegyelemre neveltek és „amerikai” értékeket közvetítettek; a jótékonyági szervezetek és házi tudósai a „helyes életről” kialakított elképzeléseiket terjesztették. A közegészségügy tisztviselői szó szerint felügyelni kezdték a bevándorlók gettóit és így tovább (Bowles–Gintis 1975; Ehrenreich–English 1973a).

(3) A huszadik század elején, majd a teljes évszázadban, a monopolkapitalizmus függővé vált a fogyasztási javak nemzeti piacától. A korábban otthon vagy a szomszédságban előállított cikkeket nagyvállalatok egyforma termékei váltották fel. A korábban a munkásosztályi kultúra lényegi elemét képező „szolgáltatásokat” olyan áruk szorították ki, amelyek a munkásosztályon kívülről származtak: mások találtak ki, terveztek meg adták el nekik. Vegyük például a bábáságot és a szülészetet, ami igazán fontos szerepet játszott az Európából érkezett csoportok, valamint a vidéki (fekete és fehér) amerikaiak kultúrájában egyaránt. A szülészet népi eljárásait törvényen kívül helyezték és/vagy hivatalos eszközökkel hiteltelenítették el a huszadik század elején, hogy e feladatkört a szakszerű és hivatásos

gondoskodás keríthesse hatalmába (Ehrenreich–English 1973b). Hasonló sors várt a pihenés és feltöltődés hagyományos formáira a közös sporttól a társasági együttlétig. A tőkés nagyvállalatok a szórakoztatás új formáit kezdték kínálni (privatizált) árukként (például: rádióadókat, zenei felvételeket, látványsportok közvetítését, filmeket és így tovább). A munkásosztály életébe beáramló áruk tömeges oktató- és nevelőmunkát tettek és tesznek szükségessé – iskolákat, hirdetőket, szociális munkásokat, házi tudósokat, a gyermeknevelés „szakértőit” és így tovább. Amint az amerikai tőke függősége megnövekedett a fogyasztói javak hazai piacától, a fogyasztás menedzselése éppen olyan fontossá vált, mint a termelés menedzselése (Ewen 1976; Baran–Sweezy 1966, 5. fejezet).

Összegezve e fejlemények munkásosztálybeli életre gyakorolt hatását: a tőke felhalmozása és koncentrációja a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben lehetővé tette a munkásosztály életének átszervezését – mind a közösségeiben, mind a munkahelyein. Ez az átalakulás egyaránt érintette a társadalmi kontrollt és a tömegfogyasztás piacát. Az eredmény a munkásosztály társadalmi *atomizálódása* lett: a munka széttöredezett a termelőfolyamatban, a munkahelyi törekvések viszályozódtak a munkahelyekről és magáncéloká alakultak át, egymás kölcsönös támogatásának és segítségének hálózatai szétszakadoztak, az öntörvényű munkásosztályi kultúra leépült, a helyét pedig áruk (magánegészségügyi szolgáltatások, szórakozás és feltöltődés stb.) magánfogyasztása formájában a „tömegkultúra” vette át.⁶

E folyamatokkal egyidőben a munkásosztály életében – pontosabban a munkásosztály és a tőkésosztály közötti *viszonyban* – kiemelkedett a társadalom egy új osztálya, a professzionális és menedzseri munkásoké. Az említett három kulcsfolyamat – a termelőfolyamat átszervezése, a társadalmi ellenőrzés tömegintézményeinek kialakítása, és az árujavak behatolása a munkásosztály életébe – nem pusztán „kibontakozott”, hanem igényt támasztott egy többé kevésbé tudatos ágens erőfeszítéseire. A termelőkézségek kisajátítása és elvonása a munkásoktól igényt formált a tudományos menedzsment szakértőinek megjelenésére. Szükség lett mérnökökre, akik megöröklik a termelés tanait, valamint menedzserekre, akik felügyelik a rendkívül leegyszerűsödő munkafolyamatokat stb. Hasonlóan ehhez, az öntörvényű munkásosztályi kultúra leépülése megkívánta (és életre hívta) az új kultúratermelők megjelenését – az orvosoktól az újságírókon és a tanárokon át a reklámszakemberekig és így tovább. Ezek az új dolgozók, a felemelkedő PMO élcsapata, nem egyszerűen a régi ér-

telmiség volt, mely kibővülve találkozott egy „komplex” társadalom igényeivel. Felemelkedésük a századforduló körül párhuzamosan zajlott a munkásosztály átalakulásával, ami pedig a monopolizáció felemelkedését jelezte.

A PMC és a munkásosztály közötti viszony így objektíve ellentétes. A két osztály feladatkörei és érdekei nem pusztán különböznek, hanem kölcsönösen ellentmondásosak. Való igaz: mindkét osztály arra kényszerül, hogy eladja minkaerejét a tőkés osztálynak; mindkettőre egyaránt szükség van a kapitalizmus termelőfolyamatában; és ellentétes viszonyon osztoznak a tőkés osztállyal szemben. (E kérdésre hamarosan visszatérünk.) E közös vonások azonban nem terelhetik el a figyelmünket arról a tényről, hogy a professzionális-menedzseri munkások csak annak köszönhetően vannak tömeges csoportosulásként jelen a monopolkapitalista társadalomban, hogy az eredetileg a munkásosztályhoz tartozó készségeket és kultúrát kisajátították és elvonták tőlük. Történetileg, e nyilvánvaló és olykor erőszakos kisajátítás jórészt a huszadik század elején ment végbe a nagyipar kényszerű taylorizációjával, a munkásosztályi közösségek „amerikanizációjával” és így tovább. A tény, hogy e folyamatot nem kellett minden egyes generációban megismételni – úgy, ahogyan a tőkésosztálynak folyamatosan újra és újra le kell vezényelnie az eredeti tőkefelhalmozást –, azt a benyomást keltette, hogy a PMO és a munkásosztály viszonya tisztán „természetes” munkamegosztást jelenít meg, amit a modern társadalom komplexitásának növekedése és a technológia kifinomodása idézett elő. Az objektív ellentét azonban fennmarad és egy olyan ellentmondást jelenít meg, amelyet folyamatosan táplál a társadalom történeti *alternatívája*, amelyben a szellemi és a fizikai munka teljes embereket alkotva újraegyesül. Ez az objektív ellentét az oka annak, hogy a professzionális és menedzseri munkásokat csak olyan osztályként határozhatjuk meg, amelyek különböznek a munkásosztálytól.

Hozzá kell tennünk e ponton, hogy a PMO és a munkásosztály közti ellentét természetesen nem pusztán az „objektív” viszonyok absztrakt birodalmában létezik. A mindennapi életben a két osztály közötti érintkezésekben is közvetlenül kifejeződik, ha olykor jóindulatúan is, abban az ellenőrző-irányító viszonyban, ami a PMO–munkásosztály-viszonyban központi jelentőségű: tanár és diák (vagy szülő), menedzser és munkás, szociális munkás és ügyfél között és így tovább. E kapcsolatokban a munkásosztálybeliek részéről szubjektíve egyszerre van jelen az ellenszenv és a tisztelet, a neheztelés és a hó-

dolat, míg a PMO-hoz tartozók részéről a lenézés és az atyáskodás, a gőg és a támogató vállveregetés.

Az ellentétes, és mégis kölcsönösen függő viszony a munkásosztály és a PMO között megintcsak megerősít bennünket abban, hogy a PMO teljesen elkülönül a kisburzsoáziától (a „régí középosztálytól”, kisiparosoktól, kiskereskedőktől, önfoglalkoztató szakemberektől és független gazdálkodóktól). A klasszikus kispolgárság tőke és munka szembenállásán kívül található. Olyan emberekből áll, akik nem állnak *sem* a tőke alkalmazásában, *sem* maguk nem foglalkoztatnak jelentősebb munkát. A PMO ezzel szemben a tőke alkalmazásában áll és mások munkáját menedzseli, ellenőrzi, felügyeli (még ha közvetlenül nem is foglalkoztatja). A klasszikus kisburzsoázia irreleváns mind a tőkefelhalmozás folyamatára nézve, mind pedig a tőkés társadalmi viszonyok újratermelési folyamatai szempontjából. A PMO ezzel szemben mindkét folyamatban lényegi szerepet játszik. [...]

Jegyzetek

- ¹ Itt szeretnénk köszönetet mondani Deirdre Englishnek, Liz Ewennek, Diane Horwitznak és különösen John Welchnek e tanulmány számos gondolatának izgalmas vitáit, és a korábbi változatokhoz fűzött részletes megjegyzéseikért. Ennek ellenére természetesen e végleges változatért nem őket terheli a felelőség. Szeretnénk megköszönni James Weinsteinnek is, aki miközben e tanulmány teljes gondolatmenetét vitatta, részletes és hasznos észrevételeket fűzött korábbi változatokhoz.
- ² „A mi korszakunkat, a burzsoázia korszakát azonban az jellemzi, hogy egyszerűsítette az osztályellentéteket. Az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborra szakad, két nagy, egymással homlokegyenest szembenálló osztályra: burzsoáziára és proletariátusra” (Marx–Engels [1948] 1962, 39).
- ³ A „PMO” talán ügyetlen kifejezés. Az „új középosztály” kézenfekvőbb lehetne, ám azt már számos különböző meghatározással használták (például C. Wright Mills és Richard Hofstadter, aki beleértette az eladó és irodai munkásokat is), így csak zavarokhoz vezetne. Az „új középosztály” továbbá elfedi azt a tényt, hogy az általunk azonosított osztály nem része valamely átfogóbb középosztálynak, amely magába foglalná annak „régí” és „új” rétegét, hanem egy elkülönülő osztály, ami elválik a régí középosztálytól.
- ⁴ Kultúra alatt természetesen nem pusztán a „magaskultúrát” vagy általában a művészeteket értjük. Egy csoport kultúráját a mindennapi problémákra és helyzetekre adott valamennyi megoldás és válasz teljes eszköztáráként fogjuk fel. Ez az eszköztár áthagyományozható, az átörökítés eszközei pedig a mítoszoktól és daloktól a tudományos formuláig és gépekig bármi lehet.
- ⁵ A „menedzser” e tanulmányban mindvégig képesítéssel rendelkező alsó- és középszintű menedzsereket jelent. A fejlett kapitalizmusban a tőkés a részvény-

társasági formát öltő tőkés nagyvállalatok [corporations], nem pedig az egyes egyéni vállalkozók, mint korábban. Csak azok sorolandók az uralkodó osztályba, akik csoportként jelentős nagyvállalati részvénytulajdon birtokában vannak, egyénekként pedig közvetlen és uralkodó hatalmat gyakorolnak e nagy részvénytársaságok működése felett. Ugyanígy, az uralkodó osztályhoz soroljuk azokat a vezető tisztviselőket is, akik nem részvénytársaságként működő nagyvállalatok élén állnak (azaz kormányzati szerveket, nagy alapítványokat stb. vezetnek).

- ⁶ Az Egyesült Államokbeli munkásosztály történetének e korszakát alaposabban tárgyalják a következők: Aronowitz 1973; Ewen 1976; Braverman 1975. E jelenségek nagyon komoly politikai következményekkel jártak a munkásosztály küzdelmeire, ezek azonban túlmutatnak e tanulmány keretein.

Irodalomjegyzék

- Aronowitz, Stanley 1973: *False Promises: The Shaping of American Working Class Consciousness*. New York, McGraw-Hill.
- Baran, Paul – Sweezy, Paul M. 1966: *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*. New York, Monthly Review Press.
- Belleville, Pierre 1963: *Une nouvelle classe ouvrière*. Paris, Julliard.
- Bowles, Samuel – Gintis, Herbert 1975: *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. New York, Basic Books.
- Braverman, Harry 1975: *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York, Monthly Review Press.
- Ehrenreich, Barbara – Ehrenreich, John A. 1976: Work and Consciousness. *Monthly Review*, 28 (3), 10–18.
- Ehrenreich, Barbara – English, Deirdre 1973a: *Complaints and Disorders: The Sexual Politics of Sickness*. New York, Feminist Press.
- Ehrenreich, Barbara – English, Deirdre 1973b: *Witches, Nurses and Midwives: A History of Women Healers*. New York, Feminist Press.
- Ewen, Stuart 1976: *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture*. New York, McGraw-Hill.
- Freedman, Francesca 1975: The Internal Structure of the American Proletariat: A Marxist Analysis. *Socialist Revolution*, 5 (26), 41–84.
- Gorz, Andre ([1964] 1967): *Strategy for Labor: A Radical Proposal*. (Ford.: Nicolaus, Martin A. – Ortiz, Victoria.) Boston, Beacon Press.
- Gorz, Andre 1972: Technical Intelligence and the Capitalist Division of Labor. *Telos*, (12), 27–41.
- Grundy, Ross 1976: More on the Nature of Soviet Society. *Monthly Review*, (5).
- Mallet, Serge 1975: *Essays on the New Working Class*. (Ford.: Howard, Dick – Savage, Dean.) St. Louis, Telos Press.
- Marglin, Stephen A. 1974: What Do Bosses Do? The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production. *Review of Radical Political Economics*, 6 (2), 60–112.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich [1848] 1962: *A kommunista kiáltvány*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Mills, C. Wright 1951: *White Collar: The American Middle Classes*. New York, Oxford

- University Press. Részletek magyarul: Mills, C. Wright ([1951] 1970): A fehérgal-
lérosok. In uő.: *Hatalom, politika, technokraták: Válogatás C. Wright Mills műveiből*.
(Ford.: Kemény István.) Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 113–256.
- US Bureau of the Census 1960: *Historical Statistics of the United States, Colonial Times
to 1957*. Washington, United States Government Publishing Office.
- Poulantzas, Nicos [1973] 2008: On Social Classes. In Martin, James (ed.): *The
Poulantzas Reader: Marxism, Law and the State*. London–New York, Verso,
186–219.
- Poulantzas, Nicos [1974] 1975): *Classes in Contemporary Capitalism*. (Ford:
Fernbach, David.) London, New Left Books.
- Stone, Katherine 1973: The Origins of Job Structures in the Steel Industry. *Radical
America*, 7 (6) 19–66.
- Sweezy, Paul 1953: *The Present as History: Essays and Reviews on Capitalism and
Socialism*. New York, Monthly Review Press.
- Thompson, E. P. [Edward Palmer] [1966] 2007: *Az angol munkásosztály születése*.
(Ford.: Andor Mihály.) Budapest, Osiris Kiadó.
- Touraine, Alain [1968] 1971: *The May Movement: Revolt and Reform*. (Ford.:
Mayhew, Leonard F. X.) New York, Random House.

(Fordította: Éber Márk Áron)

E fordítás részlet az eredetiből:

Ehrenreich, Barbara – Ehrenreich, John (1977): The Professional-
Managerial Class. *Radical America*, 11 (2), 7–31. ([https://libcom.
org/files/Rad%20America%20V11%20I2.pdf](https://libcom.org/files/Rad%20America%20V11%20I2.pdf))

A közölt részek: Bevezetés, I. és II. fejezet (7–18.), valamint az iroda-
lomjegyzék (30–31.). Kimaradt azonban a professzionális-menedzse-
ri osztály felemelkedésének történetét taglaló III. fejezet (18–30).